

Катерина Лобузiна,

д-р наук із соціальних комунікацій, orcid.org/0000-0003-3371-4029,
директор Інституту інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Світлана Галицька,

наук. співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
E-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

Алфавітно-предметний покажчик як лінгвістичний засіб бібліотечно-інформаційних технологій

У статті розглянуто питання формування словника алфавітно-предметного покажчика (АПП) в електронному каталозі наукової бібліотеки, обґрунтовується доцільність його використання у тематичному пошуку за класифікаційною ієрархією. З'ясовано, що застосування контрольованого словника предметних рубрик АПП сприяє оптимізації пошукових процедур. Наголошено на важливості формування електронного АПП до бібліотечної класифікації, що уможливує реалізацію предметного доступу до ресурсів бібліотечного фонду через онлайн-інтерфейс електронного каталогу.

К л ю ч о в і с л о в а: електронний каталог, алфавітно-предметний покажчик, класифікаційні індекси, предметний пошук.

Процес інформатизації сьогодні охоплює всі галузі людської життєдіяльності, підвищує їх залежність від інформаційного чинника, змінює потреби суспільства в інформації та вимагає створення засобів для її максимального використання. Розвиток високоефективних автоматизованих технологій оброблення, зберігання і використання інформації викликає докорінні зміни в сфері бібліотечної справи, зокрема, змінює суспільний статус сучасної бібліотеки, перетворює її на інформаційний центр – складну інформаційну систему, розширює межі її функцій та завдань.

Основним завданням сучасної бібліотеки є забезпечення ефективного доступу до документованих знань. А це вимагає удосконалення і оновлення технології пошуку у надвеликих масивах інформації, створення відповідного інструментарію і засобів для надання користувачам можливості віднайти та відібрати інформацію, яка максимально точно задовольняє їхні потреби. Постійне зростання обсягу ресурсної бази, розширення діапазону інформаційних запитів користувачів зумовлює необхідність забезпечення ефективності пошукових процедур в інформаційному масиві бібліотеки, удосконалення лінгвістичних засобів, важливих системотвірних елементів її інформаційно-пошукової системи, які впливають на якість тематичного пошуку, на ефективність роботи системи загалом.

Основними пошуковими елементами, які застосовує користувач під час самостійного інформаційного пошуку в бібліотечних базах даних, є назва, автор, змістові ознаки документа: розділ знань, класифікаційні індекси, ключові слова, предметні рубрики тощо. Важливо надати користувачеві можливість скористатися будь-якою з цих ознак, самостійно обрати найзручніші пошукові механізми та раціональні пошукові операції, за необхідності – активно використовувати для поглибленого багатоаспектного тематичного пошуку увесь комплекс пошукових методів і засобів, усі функціональні можливості інформаційної системи бібліотеки.

Бібліотечні класифікаційні системи як засоби змістового пошуку забезпечують комплексування документів за їх реальним змістом, встановлюють відповідність між працями представників різних наукових шкіл, різних епох, на різних мовах, втілених різними за знаковою природою інформаційними засобами [4, с. 54]. Мова класифікаційних індексів є контрольованою мовою індексування, здатною забезпечити ефективний доступ до класифікаційної ієрархії, необхідний для швидкої та зручної навігації у величезному масиві інформації, а також застосування системного підходу в інтелектуальному пошуку і релевантність його результатів. «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» (FRBR) ІФЛА визначають класифікаційні індекси як елементи даних, котрі використовують

для організації інформаційного масиву та які окреслюють комплекс ознак (головну тему твору, концепцію, предмет, явище, місце) і забезпечують пошук і вибір творів [6]. В електронному каталозі класифікаційні індекси дають змогу здійснювати автоматичний перехід до тематичних рубрик систематичного каталогу та формувати переліки документів певної тематики.

Стосовно пошуку за класифікаційним індексом. Тут бажано мати можливість ознайомитися зі структурою, ієрархічною будовою та змістом класифікаційної системи, обрати класифікаційний індекс, відповідний запиту, або знайти класифікаційний індекс за алфавітно-предметним покажчиком (АПП), який виконує функцію навігатора пошуку за систематичною частиною. Знайдений індекс є ключем для формування переліку бібліографічних записів необхідної тематики [5, с. 27].

Наприклад, для отримання переліку бібліографічних записів документів за темою «Імунологія рослин» спочатку обираємо термін АПП, сформованого для систематичної частини скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ, – Імунологія.

АПП дає змогу одразу визначити необхідний аспект теми, що розглядається, тобто конкретизувати запит:

Імунологія

Імунологія – людини

Імунологія – медична

Імунологія – рослин

Імунологія – сільськогосподарська

Імунологія – тварин

Імунологія – тварин – ветеринарна

Імунологія – тварин і людини

За предметною рубрикою АПП «Імунологія – рослин» знаходимо рубрику Рубрикатора НБУВ:

E50*74 Імунологія рослин

УДК 632.938 Імунологія

Натисканням на підкреслений індекс здійснюємо перехід до електронного каталогу з автоматичним формуванням переліку бібліографічних записів (10 документів):

Дячок, Юлія Віленівна.

Роль Са2+ як вторинного месенджера в індукції захисних реакцій в культурі клітин *Allium sera* L.: дис. канд. біол. наук: 03.00.25 / Дячок Юлія Віленівна ; НАН України, Ін-т клітин. біології та генет. інженерії. – К., 1995. – 172 л.

Шиліна, Юлія Володимирівна.

Радіобіологічні властивості реакції надчутливості у рослин : дис. канд. біол. наук: 03.00.01 / Шиліна Юлія Володимирівна ; НАН України, Ін-т клітин. біології і генет. інженерії. – К., 1999. – 184 л. – л. 157-184

Филипчук, Тетяна Василівна.

Особливості перебігу закону толерантності Шелфорда в світлі істинних функціональних моделей (на прикладі *Arnica montana* L.): дис. канд. біол. наук: 03.00.16 / Филипчук Тетяна Василівна ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 228 арк.: рис., табл. – арк. 162-188

Дячок, Юлія Віленівна.

Роль Са2+ як вторинного месенджера в індукції захисних реакцій в культурі клітин *Allium sera* L. : автореф. дис. канд. біол. наук: 03.00.25 / Дячок Юлія Віленівна ; НАН України, Ін-т клітин. біології та генет. інженерії. – К., 1995. – 23 с.

Шиліна, Юлія Володимирівна.

Радіобіологічні властивості реакції надчутливості у рослин: автореф. дис. канд. біол. наук: 03.00.01 / Шиліна Юлія Володимирівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т експ. патології, онкології і радіобіології. – К., 1999. – 16 с.

Филипчук, Тетяна Василівна.

Особливості перебігу закону толерантності Шелфорда в світлі істинних функціональних моделей (на прикладі *Arnica montana* L.): автореф. дис. канд. біол. наук: 03.00.16 / Филипчук Тетяна Василівна ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.

Mennstiel, Dirk.

Mechanismen der Nicht-Wirtsresistenz in *Petersilie*: Identifizierung und partielle Charakterisierung eines Rezeptors für einem Peptidelicitor aus *Phytophthora sojae*: Diss. / D. Mennstiel ; Universität zu Köln. Math.-Naturwiss. Fak. – Köln : [б.в.], 1998. – 110 S.: Abb. – Бібліогр.: S.: 98–108

Nibbe, Matthias.

Molekulare Charakterisierung von Arabidopsis-Signaltransduktionsmu : Diss. / M. Nibbe ; Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. – Zürich : [б.в.], 2002. – 81 S.: Abb. – (ETH Diss ; 14639)

Min-Jian Li, Volkhart.

Heterologe Expression des rassenspezifischen Elicitors NIP1 aus dem Gerstepathogen *Rhynchosporium secalis* in *Escherichia coli*: Reinigung und partielle physikochemische Charakterisierung des Proteins : Diss. / V. Min-Jian Li ; Universität zu Köln. Math.-Naturwiss. Fak. – Köln : [б.в.], 1999. – 169 S.: Abb. – Бібліогр.: S.: 141-159

Сигнальні системи рослин та формування стійкості проти біотичного стресу : посібник / О. П. Дмитрієв ; Нац. акад. наук України, Ін-т клітин. та генет. інженерії. – Київ : Фенікс, 2015. – 190, [1] с. : рис. – Бібліогр.: с. 146–[191]

Варто зазначити, що отриманий перелік охоплює документи, видані будь-якою мовою, зібрані під рубрикою E50*74, а також під підпорядкованими їй підрубриками (E50*745.7, E50*74-638.233 тощо). Якщо класифікаційний індекс є завчасно відомим, його одразу можна використати як пошу-

ковий елемент в електронному каталозі і отримати перелік бібліографічних записів документів, зібраних винятково під рубрикою Е50*74.

Для порівняння ефективності пошуку за термінами АПП і ключовими словами скористаємося словником ключових слів електронного каталогу. За терміном «Імунологія» ми отримуємо бібліографічні записи 84 документів. Це документи, видані українською мовою, з клінічної, лабораторної, прикладної, радіаційної, ветеринарної імунології тощо. Всі вони містять слово «імунологія» у своїй назві: «Загальна мікробіологія, вірусологія та імунологія», «Радіаційна імунологія», «Мікробіологія, вірусологія, імунологія, інфекційні хвороби», «Клінічна імунологія і алергологія» тощо. Для отримання бібліографічних записів документів, виданих іншими мовами, потрібно використовувати відповідну мову в інформаційному запиті.

Отриманий результат – перелік документів різної тематики, з якого можна відібрати потрібні ресурси. Однак при великому масиві видань це вимагає певних витрат часу: потрібно переглянути бібліографічні записи і за допомогою зазначених класифікаційних індексів і заголовків рубрик визначити тематику документів. Перевіривши записи отриманих документів, побачимо, що у переліку немає жодного документа з імунології рослин, тому що видання, які не містять слова «Імунологія» у своєму описі, до переліку не потрапили. Тобто, у цьому випадку замість необхідних документів ми отримуємо суцільний «інформаційний шум», якого може позбавити лише пошук за класифікаційними індексами. Ключем до нього є АПП до систематичної частини електронного каталогу. Крім того, без використання класифікаційних індексів визначити тематику документів складно, іноді зовсім неможливо.

А тепер щодо тематичного пошуку за ключовими словами. Він є простим і зручним для користувачів, хоча внаслідок його невисокої точності користувач отримує великий обсяг даних, значна кількість яких (або усі, як у наведеному прикладі) може виявитися «інформаційним шумом». Такий пошук може бути високоефективним лише за умови індексування документного потоку ключовими словами, взятими з контрольованого словника, розробленого з дотриманням певних правил: чітке визначення понять, усунення багатозначності термінів, викликаного омонімією та синонімією, використання у разі необхідності реляторів, які служать розрізненню значень багатозначного терміна тощо. Цей словник регламентує процес вибирання

лексичних одиниць для інформаційно-пошукової мови та їх написання і забезпечує узгодженість, одноманітність й чіткість індексування документів, що є необхідною умовою отримання релевантної відповіді на запит за ключовими словами. Словник ключових слів як засіб навігації в інформаційному просторі забезпечує контрольовані точки доступу до змісту ресурсів.

Якщо словник ключових слів є неконтрольованим (до нього при формуванні бібліографічного запису автоматично потрапляють слова з назв документів, анотацій, рефератів тощо), він не здатен забезпечити повноту і релевантність результатів тематичного пошуку. Але поєднання «пошуку за ключовими словами (алфавітний принцип) із пошуком за класифікаційними індексами (систематичний принцип)» забезпечує надійний і релевантний доступ до інформації [2, с. 81].

АПП містить поняття, відображені саме в документах фондів бібліотеки, а не лише в назвах творів або у заголовках рубрик. Він значно полегшує роботу з систематичною частиною скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ під час наукового опрацювання документів: допомагає розшукати необхідні поняття, які в АПП наведено в прямому та інверсованому вигляді, визначити їх розташування в робочих таблицях з урахуванням аспектів розгляду теми або предмета, допомагає вирішувати певні питання систематизації документів і розмежування тем між розділами та рубриками [3, с. 453].

Словник АПП містить упорядкований перелік термінів для багатоаспектного тематичного пошуку. Терміни, які зустрічаються у різних рубриках, підрозділах і розділах, доповнено поясненнями щодо аспектів розгляду певних предметів, процесів, явищ тощо. Наприклад, під рубрикою «Україна» згруповано 23 предметні підрубрики, серед яких:

Україна – історія
Україна – внутрішня політика
Україна – географія
Україна – графіка
Україна – драматичний театр
Україна – живопис
Україна – краєзнавство
Україна – література
Україна – музична культура
Україна – національна політика
Україна – незалежність
Україна – політична система
Україна – філософія
Україна – фольклор

АПП збирає під терміном «Україна» усі характеристики країни, розосереджені у класифікаційних схемах за галузями знань, тобто він встановлює зв'язки між різними поняттями, темами та проблемами, які стосуються України. Комплекс підрубрик АПП, що містять інформацію про певні аспекти розгляду країни, надає можливість вільно орієнтуватися у класифікаційних ієрархіях, здійснювати пошук за класифікаційними індексами з наступним доступом до документної бази даних і одержанням переліку бібліографічних записів необхідних документів.

Якщо, наприклад, користувача цікавить історія України, відповідні документи потрібно шукати у розділі історичних наук. За АПП можна конкретизувати запит, наприклад:

Україна – історія – період 1917–1939 рр.

Отримуємо:

Рубрикатор НБУВ:

ТЗ(4УКР)61 Україна в період 1917–1939 рр.

УДК:

94(477)«1917/1939» Україна в період 1917–1939 рр.

Вербальні терміни АПП спрощують орієнтування в деталях і аспектах змістового наповнення кожної рубрики. Це важливий компонент лінгвістичного забезпечення тематичного пошуку за класифікаційною ієрархією, який дає змогу конкретизувати запит і, таким чином, зменшити «інформаційний шум» або уникнути його взагалі.

Терміни АПП (слова і стійкі словосполучення, іноді аббревіатури) – лексичні одиниці, які несуть змістове навантаження: перелік термінів АПП до рубрики розкриває і пояснює її зміст, тобто певну тему, її окремі питання і аспекти її розкриття. Словник термінів АПП дає змогу формувати список предметних заголовків і рубрик, укласти предметний рубрикатор тощо. Доповнення описів рубрик переліком термінів АПП збільшує кількість точок доступу до кожного інформаційного ресурсу і значно підвищує вірогідність віднайдення документів певної тематики, тобто створює максимально сприятливі умови для використання будь-якої бібліотечної бази даних як під час інформаційного пошуку документів, так і при виконанні бібліотечних процесів. У результаті пошуку за термінами АПП і/або класифікаційними індексами користувач отримує весь масив документів (виданих будь-якою мовою) певної тематики і уникає небажаного «інформаційного шуму». Саме відсутність «інформаційного шуму» говорить на

користь ієрархічних класифікаційних систем як найважливіших засобів систематизації, структурування і упорядкування інформаційних ресурсів, способів моделювання різних предметних галузей, представлення і організації знань в умовах електронного середовища. Детально розроблена класифікація є не лише атрибутом внутрішньо-бібліотечної технології, а й потужним засобом навігації, що допомагає оперативному орієнтуванню у будь-якій предметній галузі [1, с. 45–50].

Саме застосування АПП забезпечує повноцінне використання класифікаційної ієрархії в інтелектуальному пошуку. Він виконує не лише пошукову, а й інтегративну функцію, тобто забезпечує виявлення взаємозв'язків між певними темами, поняттями, предметами, явищами тощо. Крім того, кожний термін АПП визначає зв'язки між Рубрикатором НБУВ і УДК, які допомагають, за необхідності, окреслити напрями подальшого пошуку за ієрархічною структурою будь-якої з цих класифікаційних схем.

Інформаційно-пошукова система бібліотеки дає змогу доповнювати рубрики новими термінами АПП, що є актуальним для максимально точного і всебічного відображення їх змісту, для фіксування прийнятих методичних рішень, пов'язаних з появою нових напрямів наукових досліджень, розробленням інноваційних технологій, науковими відкриттями та зміною інформаційних потреб користувачів, а також у складних випадках індексування. Кількість термінів АПП для однієї рубрики не обмежується, що уможливує додаткове внесення важливих понять, які окреслюють змістове наповнення рубрик і які доцільно використовувати в якості пошукових елементів. Таким чином, прийняті методичні рішення стають органічною частиною інформаційно-пошукової мови бібліотечної інформаційної системи та поповнюються новими термінами пошукового апарату [2, с. 89].

Отже, свою базову, інформаційну, функцію бібліотека виконує за допомогою пошукового апарату, реалізованого в автоматизованій бібліотечно-інформаційній системі як сукупність пошукових словників. При цьому різні способи пошуку не є альтернативними, вони доповнюють один одного. Найякісніший багатоаспектний інтелектуальний пошук в електронному каталозі забезпечується саме інформаційно-пошуковою мовою ієрархічного типу за підтримки словника АПП.

Мова предметних рубрик АПП є зрозумілою для всіх користувачів, а пошук за змістовими ознаками

документiв за АПП – зручний i доступний, адже для роботи зi словником термiнiв АПП користувачу не потрібнi спеціальна бiблiографiчна пiдготовка, розумiння iєрархiї таблиць класифiкацiї ББК або УДК, вiн може самостiйно вiдшукати потрібну iнформацiю. Тому створення контрольованого словника предметних рубрик АПП i застосування його на практицi сприяє оптимiзацiї пошукових процедур, удосконаленню оперативного тематичного доступу до електронних бiблiотечно-iнформацiйних ресурсiв, пiдвищує технологiчний рiвень комплексного пошукового апарата електронного каталогу бiблiотеки, забезпечує максимально повне задоволення iнформацiйних потреб користувачiв та зумовлює продуктивнiсть i релевантнiсть iнформацiйного пошуку.

Список бiблiографiчних посилань

1. Гендина Н. И. ББК в эпоху Интернета: средство организации знаний и важная составляющая профессиональной компетентности библиотечно-информационных специалистов. *Румянцевские чтения-2017 = The Rumyantsev readings-2017*: материалы международной научно-практической конференции (18–19 апреля 2017): в 3 ч. Ч. 3. Москва : Пашков дом, 2017. С. 45–50.

2. Лобузiна К. *Бiблiотечнi класифiкацiї в сучасних iнформацiйних сервiсах* : монографiя. Київ, 2010. 132с.

3. Лобузiна К. В., Галицька С. В., Орешина Н. В. Удосконалення рубрикатора наукової бiблiотеки як лiнгвiстичної основи пошукової iнформацiйно-комунiкативної системи. *Науковi працi Нац. б-ки України iм. В. I. Вернадського*. 2016. Вип.44. С. 448–460.

4. Проzorov, I. E. Индексы ББК в комплексе лингвистических средств качественной каталогизационной записи. *Румянцевские чтения-2017 = The Rumyantsev readings-2017*: материалы международной научно-практической конференции (18–19 апреля 2017): в 3 ч. Ч. 3. Москва : Пашков дом, 2017. С. 51–65.

5. Сукиасян Э. Р. К 50-летию Научно-исследовательского центра развития ББК. *Румянцевские чтения-2017 = The Rumyantsev readings-2017*: материалы международной науч-

но-практической конференции (18–19 апреля 2017): в 3 ч. Ч. 3. Москва : Пашков дом, 2017. С. 5–43.

6. *Функциональные требования к библиографическим записям* : окончат. отчет / Рос. библ. ассоц., Рос. гос. б-ка; пер. с англ. [В. В. Арефьев]; науч. ред., пер.: Т. А. Бахтурина, Н. Н. Каспарова, Н. Ю. Кулыгина. Москва : РГБ, 2006. [150] с.

References

1. Gendina, N. I. (2017). BBK v epokhu Interneta: sredstvo organizatsii znaniy i vazhnaia sostavliaiushchaia professionalnoi kompetentnosti bibliotечно-informatsionnykh spetsialistov [LBK in the epoch of the Internet: means of organization of knowledge and important constituent of professional competence of library-informative specialists]. *Rumiantsevskie chteniia-2017 [The Rumyantsev readings-2017]. Proceedings of the International research and practice Conference* (pp. 45-50). Moscow, Russia. [In Russian].

2. Lobuzina, K. V. (2010). *Bibliotichni klasyfikatsii v suchasnykh informatsiynykh servisakh* [Library classification of modern information services]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V., Orieshyna, N. V. (2016). Udokonalennia rubrykatora naukovi biblioteky yak lnhvistichnoi osnovy poshukovoi informatsiino-komunikatynnoi systemy [Improvement of the nomenclature of the scientific library as a linguistic basis of the search information and communicative system]. *Naukovi pratsi NBUV Nats. bibl. Ukrainy im. V. I. Vernadskogo*, 44, 448-460. [In Ukrainian].

4. Prozorov, I. E. (2017). Indeksy BBK v komplekse lingvisticheskikh sredstv kachestvennoi katalogizatsionnoi zapisi [Classification numbers of the Library-Bibliographical Classification in the complex of linguistic means for quality catalogue recording]. *Rumiantsevskie chteniia-2017 [The Rumyantsev readings-2017]. Proceedings of the International research and practice Conference* (pp. 51-65). Moscow, Russia. [In Russian].

5. Sukiasian, E. R. (2017). K 50-letiiu Nauchno-issledovatel'skogo tsentra razvitiia BBK [On the 50th anniversary of the Scientific c-research Centre of LBC Development]. *Rumiantsevskie chteniia-2017 [The Rumyantsev readings-2017]. Proceedings of the International research and practice Conference* (pp. 5-43). Moscow, Russia. [In Russian].

6. Arefev, V. V. (2006). *Funktsionalnye trebovaniia k bibliograficheskim zapisiam: okonchat. otchet* [Functional requirements for bibliographic records: ending. Report]. Moscow: RGB, Russia. [In Russian].

Kateryna Lobuzina,

Dr. Sci. in Social Communications, orcid.org/0000-0003-3371-4029, Head of Institut of Information Technologies, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Svitlana Halytska,

Researcher, Department of integrated processing of documents, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

SUBJECT INDEX AS A LINGVISTIC TOOL FOR LIBRARY AND INFORMATION TECHNOLOGY

The question of the formation dictionary of the alphabetical index in the electronic catalog of the scientific library and the expediency of its use in the thematic search on the classification hierarchy are considered. The use of the controlled vocabulary of the subject headings of the ADR promotes optimization of search procedures. An electronic alphabetical index for the library classification, which allows to realize objective access to the resources of the library fund through the online interface of the electronic catalog.

K e y w o r d s: electronic catalog, alphanumeric index, classification indices, subject searching.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 030039, Ukraine
E-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 12.03.2019